

The image features a detailed ancient Persian relief sculpture. At the top, there is a decorative frieze with a repeating spiral motif. Below it, two large, stylized human figures are depicted in a frontal, slightly turned pose. Both figures have their arms raised, with their hands clasped or holding objects. They are wearing simple, draped garments. The sculpture is carved into a light-colored stone, showing signs of age and weathering. The overall style is characteristic of the Achaemenid Empire.

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА

24-а ПЕРСЬКА САТРАПІЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СКІФСЬКА УКРАЇНА – ПРОПУЩЕНА ГЛАВА

Експеримент виявився вдалим. Публікація в популярному виданні ніяк не адаптованих до журнальної версії наукових праць із прадавньої історії України та української мови відомого лінгвіста, нашого сучасника, професора Костянтина Тищенка (див.

Тиждень,

№ 16/2012 та № 39/2012) мала неабиякий розголос серед думаючої частини суспільства. Виявляється, йдучи «від зворотного», можна влаштувати медіа-подію. Безумовно, запоруку успіху слід шукати як в особі автора, його харизмі та здатності подавати надскладний матеріал у доступній формі, так і в самій темі його багаторічних досліджень: де шукати джерела сучасної української мови, з яких струмочків та річок складається її море? І – ширше – звідки походять українці, які народи долучилися до формування сьогоднішньої нації?

Тема, як кажуть журналісти, «замінована». З одного боку, наскрізь ідеологізований міф про «коліску трьох братніх народів» із негайним політичним висновком про центр спільної історії, культури, а відтак і економічного простору разом із державним об'єднанням під зорями Кремля. З іншого – казки про особливу українську духовну первинність, яка пов'язується чи то з трипільцями, чи то відразу з аріями... У міфі самому по собі немає нічого страшного, це тільки одна зі зручних форм опанування складної дійсності. Бажано лише, щоби сучасний міф (легенда, переказ, комікс) спирався на точне знання, на складну й копітку роботу науковців, які за визначенням сахаються спекуляцій, підтасовок і спокус приймати бажане за дійсне.

Нинішній випуск у чомусь менш ефективний, бо йдеться лише про один із компонентів, одну сторінку прадавньої історії. Але яку! Про скіфів як складову предків сучасних українців відомо (від описів Геродота й до знаменитих археологічних артефактів, які зберігаються здебільшого поза межами нашої країни) стільки, що, здавалося б, жодної білої плями в цій темі не лишилося. Водночас яка саме роль іраномовного племені кочовиків у формуванні нашого народу, що з того спадку збереглося в латентному вигляді – у мові, побуті, культурі – тут якраз неоране поле для пошуку. Виявляється, вдумливий і уважний, так би мовити, «лінгвоархеолог» здатен заповнити прогалини й дати феноменальні інтерпретації потужного, але досі непомітного культурного шару – від назв річок і населених пунктів до поширених прізвищ сучасних українців.

Прадавня Україна, виявляється, була частиною потужної імперії, яка разом із її адміністративним устроєм, законодавством, релігією та етичними пошуками вважається родоначальницею цивілізації в сучасній західній (!) ойкумені.

Тиждень, як і раніше, залишає недоторкано авторську систему навігації Костянтина Тищенка:

скорочення (наприклад, **См** – Сумська область, **Кг** – Кіровоградська область), посилання на використану літературу [**АТП, 398-399**];

іконки:

📍 мапа,

🖼️ ілюстрація

Автор:
Костянтин Тищенко

*У Персії вперше заблищало світло,
що сяє само і освітлює довкола...
Принцип розвитку розпочинається
з історії Персії; це і є початок історії*

Г. В. Ф. Гегель

Чи може мати матеріальні продовження в Україні перський клинопис V століття до н.е.? І при чому тут села Білобожниця і Věľbožice? Стан вивченості проблеми видно з головних аргументів: на рельєфах фасадів поховань своїх царів-Ахаменідів перси вперто вказують "нашу" Скіфію як свою 24-у сатрапію (Saka paradriya 'Саки замор'яни'). В Україні ж виявлено формально схожі прізвища і географічні назви у доказових топонімічних оточеннях. Якщо ця відповідність справді історично зумовлена, тоді стає ясно, чому в Керчі знайдено стільки перських циліндричних печаток: у скіфській Пантікапі справді жили скіфи і могла бути канцелярія сатрапа. З обставин пізніших скіфсько-македонських стосунків видно фінал політичного впливу Персії на Скіфію. А духовний вплив її у Білобожницях, Білих Церквах і Зарваницях тривав до середньовіччя. Тепер подробиці.

ТРИ ГОЛКИ У СКІРТІ СІНА

Перший доленосний "топонімічний контекст" помічено на Сумщині 📍1 біля с. **ШАТРАВ**ине (См Липова Долина). Там в одному районі (~) існують села КОЦУПіївка, КОЦУПіїв Степ, ЯСнопільщина, ВОРОПАІ, АРШУКи, КАШПУри, САХАНське [АТП, 398-399]. Завдяки кількарічним фронтальним дослідженням топонімії України за методом топонімічних контекстів накопичено робочі припущення про іранське минуле цієї групи назв. Їхні основи за своїм звучанням продовжують такі історичні реалії, як мідійс. *xšaθgar- '**сатрап**' > дрєц. ξαθράτης 'сатрап' [Chantraine, 989], дперс. xšaθar- 'сатрап' (тут θ < θr [Skjærνø, 18]), Ясна 'частина Авести', Arāya '18-а сатрапія Аравія', грец. Arsakēs 'Аршак' (бл. -250 р.), Aspar (алан, воєначальник у Римі, 424-471 рр.), saka 'скіф'. Отже, тут є три різночасові пласти топонімів від іранських основ [Тищенко 2010; 2013; Tyshchenko 2012b]).

Схожий топонімічний контекст знайшовся у степовій Україні 📍2: яр **ШАТРАВ**ина (до 1980-х рр. с. ШАТРАВина Кг компаніївка) ~ КОЧУБеївка, ДАР'ївка, р. АДЖАМка, ЯСИНуватка, САСівка, став КОВТУНівський у с. Водяне [СГУ, 241]. Значення основ: мідійс. *xšaθgar-, дперс. *xšaθar- '**сатрап**', дрєц. Dareios 'Дарій', араб. aḡam 'чужинець, перс', Ясна, перс. sas- 'сак', Сжолот-oi 'самоназва скіфів' [Геродот, 4. 6] + перс. -un 'морфема множини'.

Формально близьку основу теми (цього разу парфянської) з відповідним контекстом виявлено і під Києвом 📍3: р. **САХРАВ**щина у прильску **ШАХРАВ**-щина с. Крюківщина [СГУ, 112]

4 Коцупій, Коцупатрій, Коцупири. Через існування топонімічних контекстів і самих топонімів Коцупівка, Коцупів Степ СМ від ахемідського перс. *xšaçaṛā-vā* 'сатрап' стало можливим припустити, що й люди з прізвищами Коцупій, Коцупатрій, Коцупир продовжують свій родовід від іранців

[Геродот, 7. 64]. Осетинською *sag* – 'олень' [Абаев, III, 15]: це племінна назва іраномовних степовиків, а сам олень – їхнє улюблене зображення **5**. Греки називали скіфами власне західних, чорноморських саків. Самі себе ті звали *Σκόλοτοι* "сколототи" [Геродот, 4. 6]. Реальність етноніма підтверджують топоніми Skłody Nowe Pl; Скалат Льв, рр. Сколота, Сколодинка [Стрижак 1988, 50–53, 187], Nysa Kłodzka Pl та ін.

ПЕРСЬКІ ПРИНЦИ У СКІФІЇ

Дарій створив, як на свій час, ефективну політичну систему. На чолі кожної сатрапії він поставив сатрапа (губернатора) з числа персів царського походження, надавши йому майже необмежену владу над місцевим населенням. Водночас цар підпорядкував військові застави міст окремим, незалежним від сатрапа воєначальникам, чим забезпечив "баланс влади". По сатрапії постійно їздив інформатор ("очі й вуха царя"), який розповідав цареві про все, почує у країні [Shahbazi; ВІ, II, 30; Robert, 1397]. Важливим атрибутом осіб при владі були кам'яні циліндричні печатки для застудчення глиняних документів.

У жовтні 2011 р. на Міжнародній конференції з єгиптології в Києві автор повідомив у дискусії про виявлений у топонімії України слід назв з Єгипту,

коли він був 19-ю сатрапією Персії Мудрайя (Омбиш, Ракути, Мосир, Мудриголови, Немудруї). У відповідь історик С.Берзіна з Музею східного мистецтва у Москві згадала про каталог виставки ахемідських циліндричних печаток з Ермітажу, де вміщені фото і описи 15 (!) таких печаток з Керчі, Севастополя й Тамані [Неверов, 14, 30–35]. Всупереч традиційному трактуванню їх як "імпорту" з Персії, ці печатки на очах стають доказом юридичної присутності Ахемідів у 24-й сатрапії **6**. Справді, Керч і звалася тоді по-скіфськи *Panti-kara 'путь риби' [Абаев, II, 575], і жили там скіфи. Уже потім місто було столицею Боспорського царства, і скіфську назву засвоїли греки: Παντικιάτης, Παντικιάτων.

Показово, що у загалом добре написаному параграфі II. 5 "Скіфо-перська війна" навчального посібника з давньої історії України використано ілюстрацію циліндричної печатки не з Ермітажу, а з Британського Музею (!) [ДІУ, I, 111], поза фактами зв'язку цих речей з півднем Скіфії. Про жодну з кільканадцяти печаток з України в колекціях Ермітажу не згадано, хоча археологи мали б їх знати й без каталогу. Ясно, що "неафішовані" 15 печаток належали кільком поколінням ахемідських сановників: ті справді могли керувати підопічною територією з міста на березі моря з перським ім'ям Ахшайна (дперс.

Axšaena "Темне море", звідки пізніші пристосування греків Понт Аксинський > Евксинський). Не кажучи про Севастополь – можна уявити собі захват керчан від оприлюдненої новини про їхні печатки і білборд при в'їзді до міста на зразок: "Вас вітає Пантікапа – резиденція сатрапа".

ЗАКАМ'ЯНІЛІ СЛОВА ПРО СКІФІЮ

Топонімічний слід поняття сатрапії в Україні, як і юридичні ознаки її присутності на півдні Скіфії підсилюють інтерес до перських документів про сатрапії. З усіх Ахемідів лише Дарій I подбав про напис на своєму похованні (486 р. до н.е.): це заповіти царя – політичний і духовний. У першому названо частини імперії Ахемідів, у тому числі 24-у сатрапію Сакā тїяїй парадрая "Сак, який за морем" [DNa, 28–29]. "За морем" від Персії була Скіфія, хоч це досі і ставлять під сумнів. За О.Стрижаком, на користь того, що це такі Скіфія, свідчить розміщення її назви у списку сатрапій між *Yauna* 'Йонією' і *Skudra* 'Фракією' [Стрижак, 186].

За іншими двома морями були теж два плем'я саків, і тут суперечок немає. Перси вважали саків єдиним народом, але *Artabanem vaedjo* "Арійський простір", де ті кочували, був більший за саму імперію, і це потребувало уточнень. У написі з Екбатан (Хамадану) ДН "в зеніті своєї могутності Дарій міг сказати, що його володіння ся-

5 Монета НБУ "Скіфія"

гають чотирьох сторін світу: від найпівнічніших саків до найпівденніших ефіопів і від найсхіднішої Індії до найзахіднішої Лідії" [Skjærvø, 75]. Найдалі виглядали саки за Согдом, то ж він і каже: *hasā Sakaibīš taūaiy para Sugdam* 'від саків, які за Согдом' [DH 5-6 = DPh 6-8].

Перевірку прочитання написів уможливили знімки з доброю роздільністю, які для цієї статті зробили С.Марченко і А.Марченко у грудні 2012 р. **☞7**. На фасаді поховання Дарія I уперше запроваджено ще й канонічний рельєф "носіїв трону", відтворений без змін в усіх пізніших похованнях царів династії Ахеменідів (пор. **☞9**). Це два ряди носіїв по 14 фігур і двоє "охоронців" – перед троні і після нього. У верхньому ряду носіїв (1-14) зображені: перс, мідієць, еламець, парфянин, арієць, бактрієць, согдієць; хорезмієць, драгінанець, арахозієць, сагартієць, гандарієць, індієць, сак хомороб. У нижньому ряду носіїв (15-28): сак гострошапка, вавилонець, ассирієць, араб, єгиптянин, вірмен, кападокієць; лідієць, йонієць (грек), "сак, який за морем", фракієць, "йонієць капелюшний", лівієць, ефіоп. Фігури позаду і попереду трону (29, 30): макієць, карієць. По 2500 роках історії лише п'ять виділених курсивом назв народів ще вживані. Решта стали історизмами.

Текст Дарія узгоджений з символічними фігурами 30 сатрапій супровідного рельєфу: "Якщо ти замислишся тепер: «Скількима країнами володів цар Дарій?», подивися на фігури носіїв трону, тоді дізнаєшся, і стане відомим тобі: спис перса сягав далеко" [DNa, 30-47]. Біля 8 крайніх лівих фігур обох рядів навіть збереглися підписи: (1-4) "Це перс. Це мідієць. Це еламець. Це парфянин". Під ними: (15-17, 29) "Це сак гострошапка. Це вавилонянин. Це ассирієць. Це макієць" [DB, I-IV, XV-XVII, XXIX].

КОЖЕН СКІФ НА СВОЄМУ МІСЦІ

Зіставлення рельєфів шістьох царських поховань Ахеменідів підтвердило, що кожна з фігур носіїв трону має щоразу те саме місце. Кожній властиві узагаль-

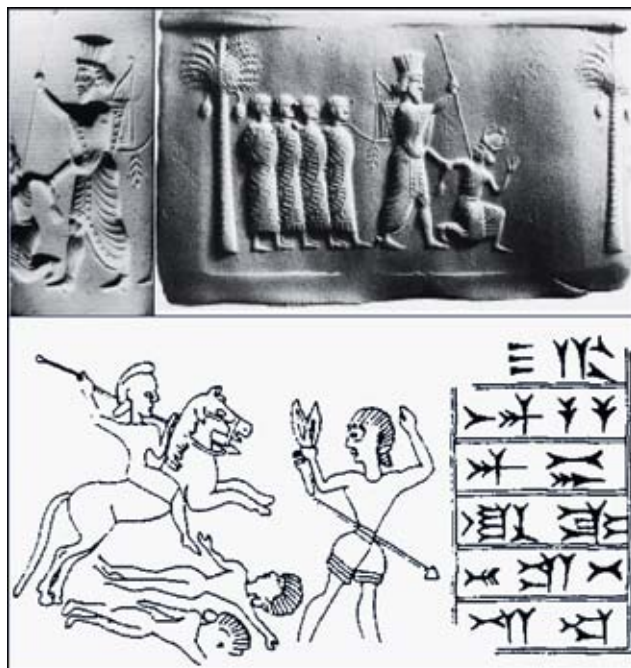
нені портретні риси, типовий для певного народу одяг та зброя. Зокрема, для всіх трьох фігур саків властиві короткі мечі-акинаки, гостроверхі башлики й однотипні довгополі куртки для їзди верхи (з заокругленими полами): очевидно, це і є згаданий у Гесихія сакіндак (скіф. σακυνδακην) 'скіфський одяг' (sak 'олень' + γυν 'шерсть' + tak 'тканина' [Абаев, III, 221]). Такі сак хомороб (№ 14), сак гострошапка (№ 15) і скіф ("сак, який за морем", № 24). Схожа форма башликів, одягу і зброї на фігурах согдійця, хорезмієця та фракійця NB. Одяг вершників відрізняє ці 6 народів і на рельєфах біля сходів Ападани (царської тераси) у Персеполісі.

Таким чином, сам цей канонічний порядок дає підставу вважати документально доказовою саму наявність відповідної фігури "на своєму місці" на рельєфах носіїв трону з фасадів поховань інших царів династії Ахеменідів, незважаючи на брак там супровідного тексту. Справді, оскільки, як сказано, жоден цар, крім Дарія I, не подбав про напис на власному похованні, то тепер можна лише припускати, хто з них був похований ліворуч від Дарія I, а хто – праворуч.

Отже, документ – це не лише напис. Це, зокрема, і рельєф, а поготів рельєф канонічний, з фіксованими традицією місцями фігур. Фігура скіфа ("сака, який за морем"), крім згаданого поховання Дарія I (-486), незмінно зображена на своєму 24-му місці у рельєфах Ксеркса I (-465), Артаксеркса I (-424), Дарія II (-404), Артаксеркса II (-358) **☞10**, Артаксеркса III (-338) **☞9**. Ці фігури справді документують безперервне перебування скіфів у складі Персії у 486–338 рр. до н.е., і на це ради нема. Але історія явно складніша, ніж урочистий парад носіїв трону, і до цього буде нагода повернутися.

САКА ПАРАДРІЙ

Перегляд усього досяжного з Інтернету корпусу ахеменідських письмових пам'яток вивів на ще одну згадку ім'я 24-ї сатрапії скіфів серед написів при фігурах носіїв трону на фа-

☞6 Ахеменідські циліндричні печатки з Ермітажу (угорі: Камбиз II або Артаксеркс II) і Британського Музею (Курш)

саді поховання Артаксеркса II [A2Pa] **☞10-11**. Обставини появи цих малих написів незвичні, і їх варто розглянути ближче.

За півтора століття вирубання у скелях однотипних царських могил змінилося не одне покоління каменярів. З іншого боку, якщо перші чотири з збережених царських поховань зроблені усі одне поруч з одним у прямовисній скельній стіні Накш-е Рустам, то дві останні могили вирубані

ЦІ ФІГУРИ ДОКУМЕНТУЮТЬ БЕЗПЕРЕРВНЕ ПЕРЕБУВАННЯ СКІФІВ У СКЛАДІ ПЕРСІЇ, І НА ЦЕ РАДИ НЕМА

біля столичного Персеполісу **☞8** за 7 км від Накш-е Рустам у похилих скелях неподалік від царських палаців. Зрозуміло, що при перенесенні ескізів рельєфів на таку відстань можна було переплутати деталі художнього трактування 30 фігур. Це й могло зумовити потребу точно ідентифікувати носіїв трону на новому місці: адже у кращих традиціях імпе- ▶

7 Фрагмент політичного заповіту царя Дарія I DNa на його похованні 486 р. до н.е. у скелі Накш-е Рустам під Персеполісом в Ірані. **Надніпрянські скіфи ("саки, які за морем")** уперше названі тут окремо від саків гострошапок з-за Каспію і саків хоморобів з-за Аралу (хтось із них із вождем Скунхою опинився вже у Бегістунському написі DB 520-518 рр. до н.е.). Фігура "нашого скіфа" зображена нижче Дарія серед носіїв його трону (№ 24). На півтораєста років такий рельєф став канонем для всіх царських поховань династії Ахеменідів. Користуючись наведеним поруч ключем клинописних знаків , читач може сам знайти і прочитати згадку "скіфів, які за морем" у тексті над трьома рядками з однаковим початком $\overline{\text{𐎠}}$ [ā]. Над верхньою з цих трьох літер іде рядок 29 тексту з чотирма знаками $\overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}}$ RDRY, які продовжують з рядка 28 слова $\overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}}$ SKĀ TYIY [P]. Разом SKĀ TYIY [P]RDRY тобто *Sakā tyaiy parađraya* 'Саки, які за морем'. Знак словоподілу і приголосний P, останній в рядку 28, тепер втрачені [], але відомі з давніших публікацій напису. Далі йдуть імена сатрапій $\overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}}$ SKUUDR і $\overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}} \overline{\text{𐎠}}$ YUNĀ TKBRĀ, тобто *Skūdra* і *Yauṇā takabarā* – Фракія і Йонійці (греки) "капелюшні". З детального фото С.М. Марченка і А.С. Марченка стає очевидним, що за палеографічними ознаками напис DNa стоїть між старішим Бегістунським DB і всіма пізнішими написами Ахеменідів (нащадків Дарія), адже знак для Y тут вже високий $\overline{\text{𐎠}}$, а знак словоподілу ще низький $\overline{\text{𐎠}}$ (у DB $\overline{\text{𐎠}}$, $\overline{\text{𐎠}}$, у пізніших написах $\overline{\text{𐎠}}$, $\overline{\text{𐎠}}$). П.Шярвьо вказує лише, що $\overline{\text{𐎠}}$ <ya> and $\overline{\text{𐎠}}$ < : > are used in Darius's Behistun (Bisotun) inscription (DB) [Skjærvø, 15]

1 ²	- "A"	= "F"	≡ "E"	"I"	< "K"	"n"	"m"
-							
"A"							
=							
≡							
"I"							
<							

Ключ "AFEIK" до знаків перського клинопису. У рядках (1) – вказано перший графічний елемент знаків, у колонках (2) – другий елемент. Для швидкого пошуку знаків використано мнемонічну схожість їх на знайомі латинські літери. Три горизонтальні клинці ≡ нагадують літеру E, два = літеру F один – перекладинку літери A. Вертикальний клин | схожий на літеру I, два клини || – на n, три ||| – на m, а кут < на частину літери K. Побачивши у клинописному тексті знак , шукаємо його в рядку "≡" і стовпчику "|": це звук /r/. Аналогічно має міститися у рядку "-" і стовпчику "||": це звук /d/

рій на всіх майбутніх царських рельєфах кожна з цих фігур мала й далі бути "національною за формою і ахаменідською за змістом".

Розшукати й розпізнати етноніми стало можливим за фото К.Крикониюк, зробленими у травні 2012 р. Один зі знімків використано і в оформленні титулу спеціальної теми цього номеру журналу. Лише завдяки високій роздільності знімка над головами носіїв трону Артаксеркса II можна помітити нашвидкуруч (без міжрядкових ліній) зроблені робочі написи трьома мовами: "Це перс. Це еламець. Це вірмен." (Щось схоже вже згадано вище [DB, I... XXIX], але там справу не доведено до кінця.)

Серед цих 30 малопомітних, але безцінних для науки етнонімів трислівних уже немає. Двослівних залишилося чотири – Яуна такабарā 'йонієць капелюшний' і три етноніми саків. "Написи Артаксеркса II і його нащадків містять багато форм, неправильних з погляду мовної норми написів Дарія I і Ксеркса I". Вони "укладені виразно піз-

ньодавньоперським варіантом (stage 'etaп') мови" [Skjærvø, 139]. У написі 358 р. до н.е. зазнав еволюції і етнонім скіфа (№ 24) , який за 130 років вжитку відчутно спростився.

По-перше, синтаксис етноніма став менш громіздким, ніж у написі 486 р. до н.е.: як сказано, зник займенник тйайй "які", і в етнонімі "сака заморянина" залишилося два слова – як у Сакā хаумаваргā "сак хомороб" ('виробник п'яного напою', № 14) і Сакā тіграхаудā "сак гострошапка" (№ 15).

По-друге, в закінченні останнього слова з'явився голосний "i" <pa-ra-da-ra-i-ya>, що формально наблизило його до імен таких сатрапій, як Armīniya, Āḫuriya, Vaxtriya (Вірменія, Ассирія, Бактрія) [Тищенко 2012а, 96]. Як зазначає П.Шярвю, "фактично кінцеві звукові відрізки /-i/, /-ī/, /-iya/... всі пишуться <-i-ya>!" [Skjærvø, 49]. Значить з новим закінченням <-i-ya> наш скіф звався /Paradri/, /Paradri/, /Paradriya/, – тільки не /Paradraya/.

"Не виключено, продовжує П.Шярвю, що кінцеве коротке -а стало редукованим **або й зникло**, тобто <Ca> звучало /Cə/ або /C/." [Skjærvø, 49]. Це уточнює читання етноніма скіфа як Paradriyə або й Paradriy! Через кілька рядків стане ясно, чому ця жива мова етноніма скіфів стає принципово важливою для

У КРАЩИХ ТРАДИЦІЯХ ІМПЕРІЙ КОЖНА З ФІГУР МАЛА БУТИ «НАЦІОНАЛЬНОЮ ЗА ФОРМОЮ І АХАМЕНІДСЬКОЮ ЗА ЗМІСТОМ»

дальшого викладу теми. Отже, у написі Дарія DNa етнонім скіфа мав читатися SAKĀ, TYAIY PARADRAYA 'сак, який за морем'. У написі Артаксеркса II A2Pa він набув звучання SAKĀ PARADRIY 'сак заморянин'.

13 *Картохема топонімів від перських коренів в Україні і на прилеглих землях. Основа нижньої половини – карта © Ian Mladjov, The Persian Akhaimenid Empire c. 500 BC. У Криму показані місця знахідок ахемідських циліндричних печаток, біля м. Герла в Румунії – прорис знайденої там унікальної в Європі глиняної таблички зі словами: "син Гістаспа, ...цар" [Lindering J. Rumania]. Вказано місця зороастрійських божниць (БІЛобожниця, Bělbožice, Біла Церква) і слід перських купців (р. Білогощ)*

мідійські (тобто перські) війни, частиною яких і є похід Дарія на Скіфію.

Завдяки Геродоту ми знаємо, що Дарій не агресор: було скіфам не виганяти кіммерійців за Ахшайну, було не воювати там з мідянами [Геродот, 4. 1]. За це Дарій і мстить через 70 років. Але, описуючи похід, Геродот висвітлює його переважно з погляду скіфів, а не персів. Він не був сучасником подій, бо народився через 2 роки по смерті Дарія. Оповіді про персів у нього часто безіменні ("перси", "скіфи"), часом фольклорні (жаби, миші; заєць під час бою) і нерідко логічно суперечливі. Перси у Скіфії в зображенні Геродота – нерішучі й безпорадні. Це контрастує з іншим "почерком" їхніх вчинків і живими деталями очевидців у викладі Ктесія Кнідського з його «Ассирійської та перської історії»: "Дарій наказав кападокійському сатра-

ХАРКІВСЬКИЙ АРХЕОЛОГ ШРАМКО ОТОТОВИВ "ДЕРЕВ'ЯНЕ МІСТО ГЕЛОН" З ГОРОДИЩЕМ ПОБЛИЗУ С. БІЛЬСЬК НА ПОЛТАВЩИНІ

пові Аріарамну перейти до Європи проти скіфів і взяти в полон чоловіків і жінок. Аріарамн, переправившись на 30 п'ятдесятівесельних судах, узяв скіфів у полон, причому захопив і брата скіфського царя Марсагета, знайшовши його закутого в кайдани за наказом брата за якусь провину. Розгніваний скіфський цар Скіфарб наді-

рук – як лікар царів Куроша Молодшого (-404/-401), а потім Артаксеркса II (-404/-358) [Robert, II, 475; 481; 109]. Втім, Плутарх закидає і йому випадки відходу від істини [Плутарх, III, 332].

Справді цінним, хоч і єдиним орієнтиром за двомісячний похід є стисло описане Геродотом "дерев'яне місто Гелон", яке перси спалили [Геродот, 4. 108, 123]. Харківський археолог Б.Шрамко ототожнив Гелон з Більським городищем і вивчає його багато років. Це одне з найбільших у Європі городищ ранньої залізної доби поблизу с. Більськ на Полтавщині над Ворсклюю. Загальна довжина його валів перевищує 30 км, площа сягає 44 кв. км [ДІУ, I, 117] і на чверть заходить до Сумської області. Нижче буде нагода пояснити, чому на користь гіпотези Б.Шрамка несподівано "висловилося" назва Більськ.

слав Дарію зухвалий лист, йому було дано таку ж відповідь" (Ктесій, XIII, 20) [Латышев, I (2), 354]. Погодьмося: тут уже не треба ні жаб, ні стріл. Ктесій мав свої відомості з перших

15 Середня Наддніпрянщина: іранський топонімічний ландшафт навколо Драбова і Ашанівки. Рідкісна насиченість ландшафту топонімами давньоіранського кола: імовірні продовження імя Дарія повторені п'ять разів (ДРАБІВ, ДРАБОВЕ, ДРАБІВЦІ, ДРАБІВКА, ДАРІВКА), причому, поруч з Драбівцями згадано прадавню, доперську назву Фарсу (АШАНІВКА < Аншан) та імя священної для зороастрійців річки Гельманд (тепер в Афганістані) – ГЕЛЬМЯЗІВ на р. СУПІЙ дір. *šraih* 'війська'), а також магів-карапанів (КАРАБАНИ, КОРОБІВКА), Пальмиру, візантійського імператора Іраклія або Гераклею (існувала у V-I ст. до н.е.: р. ІРКЛІЙ, с. ІРКЛІВ, Сузи (СУШКИ), Рей (РАЙКИ). Назва р. ІР-ДИНЬ (*урдун: И < У) нагадує Іордан (арабс. *Urduj*). Основу Кан- (4 назви) пояснюють стягненням з *каган- [Kiss, 312], на схід від Пирятини БІЛОцерківці 'храм вогнян-зороастрійців' [Тищенко 2013], МАЛ- з осетинського *mal* 'море?', ШКОД- може продовжувати етнонім **skyth-* 'скіф', УЛЯН- **alan-* 'алан', СОСИН- *Sasan-* 'сасаніди', ВЕРГУН- осет. *Wærgon-* 'імя бога-коваля' (пор. неподалік Плешкани)

Вникаючи у текст Геродота, критичний читач не може позбутися враження, що інформатор історика намагався його ошукати. "Розповідь Геродота про похід Дарія проти скіфів містить у собі багато невідповідностей, зазначає А.Білецький. Хоча більшість дослідників не мають сумнівів щодо історичності експедиції Дарія проти скіфів, відповідність його [Геродота] оповідання до історичної дійсності при логічному аналізі здається дуже сумнівною. У своєму поході крім Дунаю Дарієві довелося б побудувати ще кілька мостів на річках Скіфії, про що немає жодної згадки.

(...) Природно було б, якби Дарій на своєму шляху відвідав (чи здобув?) грецькі міста Ольвію, Каркінітиду, Кремни, але про них немає згадки в оповіданні про похід. Не зупиняємося на тому, що в знаменитих бехістунських написах ідеться про «підкорених скіфів» і серед підкорених володарів є і цар скіфів" [Геродот, 478: 4.85.2].

Українську науку традиційно влаштовує версія Геродота. І масова свідомість за неї – горою (перлини в Інтернеті: "Провальна кампанія", "Поразка в Скіфії", "Похід перса царя Дарія, його поразка і втеча"). ... "Поразка" – чи не в

бою, де скіфи замість битися ловлять зайця? [Геродот, 4.134]. І яка ж "поразка і втеча", коли по Скіфії Дарій підкорив Фракію, ще й "Греків капелюшних", а Македонія піддалася без бою? І тепер ми знаємо про вагомий аргументи з перських написів, давніших від праці Геродота. На яких підставах Геродоту віримо, а Дарію ні? Виходить, від Єгипту й Ефіопії до Індії і Саків хоморобів перси панували, а Саків за морем ставили у переліки сатрапій для годиться? Західні вчені за сумою даних визнають завоювання Скіфії Дарієм, хоч і вагаються у визначенні сту-

пеня її залежності. Стаття французького енциклопедичного словника інформує, що мідійські війни описані Геродотом від появи перської держави та зростання могутності персів "до **перемог над Єгиптом, Скіфією, Йонією** і грецькими містами" [Robert 1988, 834]. За сучасною оцінкою М.Дандамаєва, "європейський похід Дарія був важливою подією його царювання. Почавши від скіфів, Дарій **завоював Скіфію, Фракію** і багато північноєгейських міст, а Македонія підкорилася добровільно. Азійські й островні греки перейшли під перського царя до 510 р. до н.е. У них володарювали тирани, підзвітні Дарію" [Dandamaev, Darius].

ЗВУКОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО САТРАПІЮ

Завеликим для журнальної статті завданням було б підняти традицію. Натомість реальна задача – розглянути факти, які свідчать не на її користь, поставити проблему наново і привернути до неї увагу істориків. Читач уже усвідомив, що топоніми від основи Передрій-/ Передерій- є унікальними реліктами – **живим звучанням у XXI столітті ім'я 24-ї сатрапії** Ахаменідів «Сака Парадрія», давно забутого деінде у світі. Ця назва знову відкрита на Заході лише у XIX ст. з перського клинопису і стосується наддніпрянців. Ми ж її без перерви в часі досі вживаємо, цю чужинську назву наших предків в імперії!

Скельні написи Ахаменідів автентичні: це ключове епіграфічне джерело з давньої історії Близького й Середнього Сходу, без них не були б дешифровані аккадська й еламська мови. З тих написів багато відомо і про сатрапії. В обласному ж сусідстві з топоосновами Передрій- в Україні збережені об'єкти з назвами від основ Шатрав-/ Шахрав-/ Коцуп-: це власна історична традиція, усно продовжені назви сатрапа – мідійська, парфянська й давньоєгипетська. Отже, принаймні у трьох районах України і без перських клинців колись добре знали цей адміністративний термін – «Хшатрапа Сака парадрій»...

ТИСЯЧІ ТОПОНІМІВ УПРОДОВЖ ТИСЯЧІ РОКІВ

Явище тяглого утримання прадавніх назв в усному вжитку місцевих груп населення України показав ще 1963 р. на прикладі двомовних топонімів О.Стрижак (р. Артополот = р. Богівка [Стрижак 1963, 84]) і з посиланням на його праці підтвердив 1968 р. О.Трубачов [Трубачев 1968, 220, 274] (Дортоба = Гончариха, Пансова = Піскувата). Але цим фактично визнано спадкоємність не тільки топонімів, а й самих їхніх носіїв – поколінь місцевих груп українців – як реальний механізм етногенезу і етнічної пам'яті. І вкотре знецінено "історичну коліску на трьох" у Києві. От і ще одна виявлена двомовна пара: ПереДЕРІївка ^ (8 км) ЗаМОРІївка (дперс. пара 'за' + draуа, перс. daуа 'море'). Топонімічні контексти свідчать про причетність до 24-ї перської сатрапії (Сака) Парадрія предків населення Липоводолинського р-ну См з сусіднім Миргородським Пл, Компаніївським і Олександрівським р-нів Кг, Києво-Святошинського й Вишгородського

[Клепатский, 449]. Це поготів слушно для прадавніх назв, так і не згаданих у літописі. Причину відсутності таких назв у хроніках розкрив Б. Бахрах: у поаланський час, пише він, "численні поселення з назвами, ...пояснюваними аланською присутністю чи впливом, не відігравали жодної ролі і тому не згадані у джерелах середньовіччя" [Бахрах, 155]. Тим не менше, ці назви до нас дійшли. Виходить, для збереження традиції досить, щоб вона "не відігравала помітної ролі" – і нишком тривала собі далі. Продовження традиції передбачає дещо більше: її треба за щось цінувати, а тому осмислено і свідомо культивувати як свою спортивну форму.

ЗОПІРІОН І СОБІ ТУДИ Ж

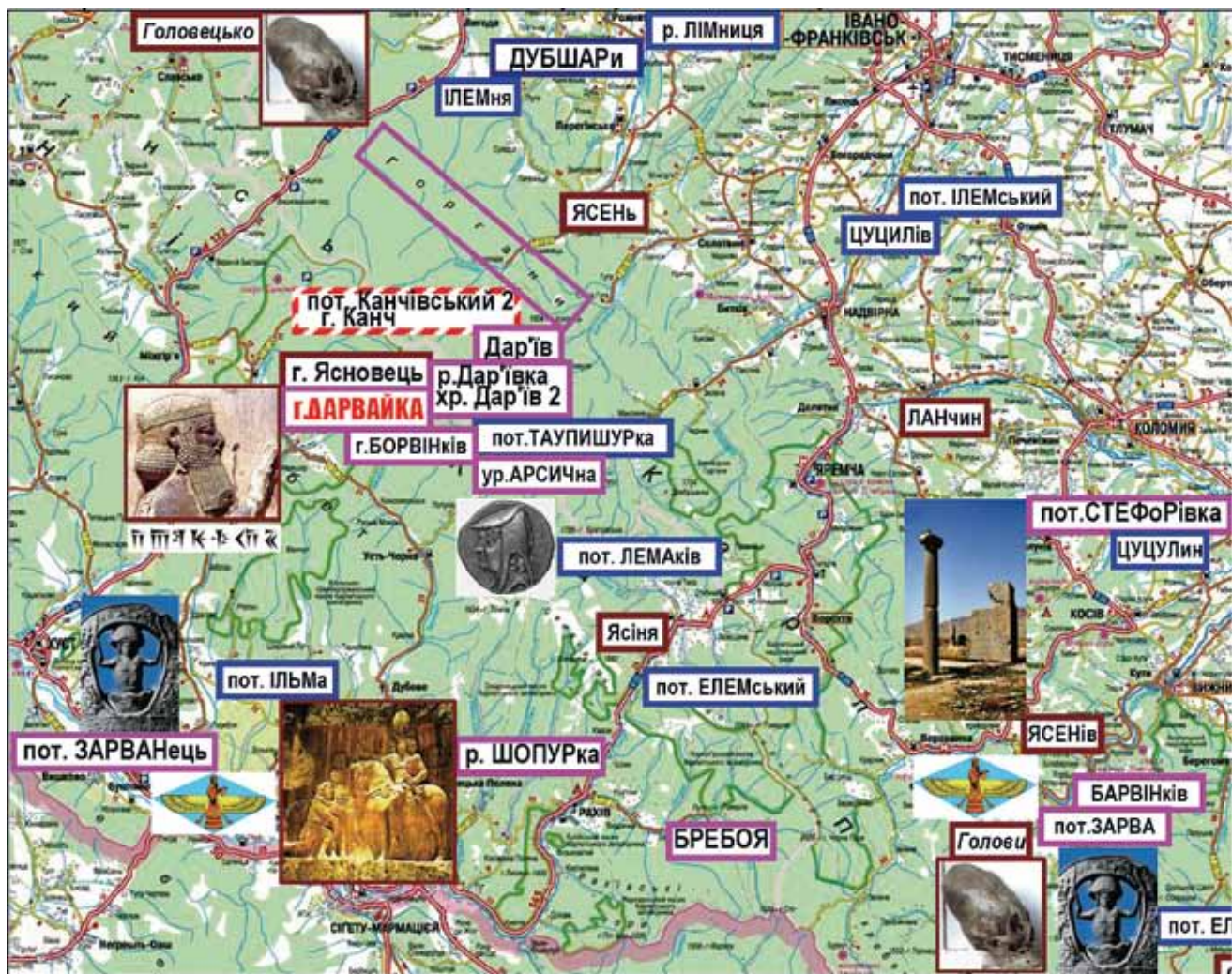
На схилку династії Ахаменідів симптоматичним стає збіг років смерті Артаксеркса II і III (358 і 338 р. до н.е.) з активізацією політики й військових дій Пилипа II щодо Скіфії (угода 358 р., переможний похід 339 р. до н.е.). Це ознаки наближення кінця однієї залежності і небезпека початку іншої. Аби дати уявлення про давність контактів з Македонією, вистачить одного прикладу. В основі назви с. КРЕНИДівка (📍16, угорі) збережено ім'я античного міста Κρηνίδες біля копалень золота під сучасним м. Кавала у Греції. По завоюванню Пилипом II у 355 р. до н.е. місто перейменували на Φιλῆλλοι – отже, його репліка КРЕНИДівка могла утворитися лише раніше від цієї дати. Серед тіней Стахра, Ракотіса і амадків у цьому "топонімічному заповіднику античності" село з давньогрецькою основою назви уже й не дивує.

Ще у поході Ксеркса на греків 480 р. до н.е. скіфи були разом з бактрійцями під орудою Гістаспа, сина Дарія II [Геродот, 7. 64]. Тісні стосунки з Бактрією східним саків дослідив П. Бріан (Briant 1982, 206–218), так і не визначивши тип залежності саків від персів. Сатрап Бактрії Масіста включав саків до своїх планів заколоту (Геродот, 9.107–13). Перед битвою проти Олександра під Гавгамелами сатрап Бактрії Бесс розраховував на участь таких племен: хоразмійців, саків, дахів, індійців і скі-

РЕАЛЬНА ЗАДАЧА – РОЗГЛЯНУТИ ФАКТИ, ЯКІ СВДІЧАТЬ НЕ НА КОРИСТЬ ТРАДИЦІЇ, ПРИВЕРНУТИ ДО НЕЇ УВАГУ ІСТОРИКІВ

р-нів Кв. Довго зналися з Персією Ахаменідів предки драбівчан, закарпатців, кримчан, а мої земляки у Наддесенні зберегли навіть назву лівої протоки р. Івоту під Шосткою – р. Білогорщ/ Білогорщ [СГУ, 56] 'Парфянські (перські) гості'.

Ще Изм. І. Срезневський пояснював причину масового збереження місцевих літописних назв: "вони могли утриматися лише постійним знанням позначених ними місцевостей, відомих постійно близьким до них мешканцям". П. Клепатський довів це у книзі 1912 р. про литовську історію Київщини. Репресований за це згодом історик додає: "У середній Наддніпрянщині збереглося чимало міст зі старими літописними назвами, отже, СПАДКОВО ЗБЕРЕГЛОСЯ І ЇХНЕ НАСЕЛЕННЯ"

17 **Топонімічний контекст г. Дарвайка, хр. Дар'їв, ур. Арсична і р. Шопурки у Карпатах.**
 Спогадам про Дарія тут передую досліджений еламський шар топонімів: пот. ЕЛЕМСЬКИЙ 2, ІЛЬМА, ЛЕМАКІВ, с. ІЛЕМНЯ, р. ЛІМНИЦЯ, ДУБШАРИ і пот. ТАУПІШУРКА (акк. *tuṣṣaru* 'секретар, писар'; пор. Дубосари, де те саме названо по-шумерськи *dub-sar*) [Тищенко 2011а, 16-17]. До ім'я Дарія (г. ДАРВАЙКА, р. ДАР'ІВКА, хр. ДАР'ІВ і с. ДАР'ІВ) є синхронні репліки назв 18-ї перської сатрапії Арабаїя у формі БРЕБОЯ і 4-ї сатрапії 'Парфія' у формах БАРВІНКІВ і г. БОРВІНКІВ (*парфен-), на Персію вказує і назва сусіднього хребта Горгани (пор. перс. *Gurgan* 'район на пд. зах. від Каспію'). Назва пот. СТЕФОРІВКА фонетично є ланкою в демотивації основи СТАХОР- Чг до стану СТЕПУР- См (репліки столиці Фарсу Стахр). Подальші династії також залишили свій слід: ім'я Аршак (дгр. з монети АРСАК) упізнаване у назві ур. АРСИЧНА, а сасаніди – у назвах приток Тиси ШОПУРКА (сперс. *Sahrug, Sarug*). Знімає сумнів у царському імені двічі повторений слід зарванітів: пот. ЗАРВАНЕЦЬ і ЗАРВА. Завершують цю історичну панораму алани-яси: с. ЯСЕНІВ, ЯСІНЯ, ЯСЕНЬ (якщо це не Ясна) і ймовірні вказівки слов'янських сусідів на штучно деформовані в дитинстві голови аланів: Головецько, Голови

фів (Курцій, 7.4.6). При цьому саків і хоразміїв вважали союзниками персів, а не їхніми підданцями (Арр., III, 8, 3; IV, 15, 4) [Гафуров, Цибукидис, 239]. І хоча скіфи згадані у Курція окремо від саків, перське поняття "сак" охоплює всі три племена іранських степовиків. За статтю в італійській Вікіпедії, саки мали статус автономії і лише надавали вій-

сько для потреб імперії (ДН 4-6; ДРн 5-8; Страбон 11.11, 4 і 11.8.8). Зв'язок скіфів з Бактрією (тепер Балх в Афганістані) видно й у топонімії України: пор. СКИБІВЩИНА (*скіф-) Пл Вел. Багачка ~ БАХТЕРЩИНА.

Промовистий факт: **похід на скіфів Зопіріона**, Олександрового намісника Понту (331 р. до н.е.) відбувся в один

рік з битвою під Гавгамелами, де Олександр переміг останнього з Ахемідів Дарія III. Це додаткові ознаки перебування Скіфії в політичному просторі Персії Ахемідів. Плани загарбання 24-ї сатрапії Персії логічно б впливали з військової кампанії Олександра проти персів. Що більше, похід Зопіріона інакше й неможливий: він не міг бути сва-

18 *Передерії, Передрії, Шкурупії. Усі взяті з Інтернету фото належать нащадкам еліти степовиків-іранців. Передерії (перші 5 фото: Кв, РФ, Пл, Дц, Пл) разом з Передріями (фото 6 Зк і 7 Хс), як і лікар Predrijevac з Хорватії (фото 8) уже 2½ тисячі років несуть у своїх прізвищах історичне ім'я 24-ї сатрапії Ахеменідів. У третьому ряду – ШКУРУПІІ з півдня України (9, 10) і Росії (11, 12): реальний прототип основи їхніх прізвищ – *xšaxgar-, парфянське слово "сатрап" (захисник, охоронець країни)*

вільним вчинком, не погодженим з Олександром, адже – проведений під час великої перської війни – він відвертав збіднілі людські й військові ресурси Македонії від виконання основної стратегічної

задачі. Навпаки, він пояснив як спроба відкрити "другий фронт". Поразка Зопіріона від скіфів і загибель його 30-тисячного війська розпочинають новий період суверенності Скіфії.

ПОВНО ПЕРСІВ НА КАРТІ

Для зміцнення основної тези про історичний зв'язок топонімів укр. Передрії-/Передерії- з ім'ям 24-ї сатрапії Ахеменідів було уважно вивчено їхні околиці. У них виявлено краще чи

гірше вцілілі за 2500 років, але з очевидністю **перські за тематикою топонімічні кон- тексти** з елементами Дарій-/ Дараб-/ Дарвай-, Шерш-, Аршук-/ Арсич-, Шопур-/ Шупар-, Орат-, Узруй-, Стахор-/ Стефор-, Ашан-, Гельмяз-, Щурі-, Воропай-/ Бребой-, Мудруй-, Урман-, Копитк-, Спарта-, Юна-, Кудр-, Харк-, Лук'ян- тощо [Тищенко 2012а, 98]. З прототипами цих основ ідентифіковано імена перських царів Дарія (парс. Дараб, дперс. Дар'явауш), Ксеркса (дперс. Хшаярша), Аршака, Шахпура (у пізній вимові Шапур), Орода, Хосрова (лігос. Хоздрой), колиськи перської державності міста Стахр у Фарсі (по-еламськи Аншан!), назви священної р. Гільманд (тепер у Афганістані), імен усіх західних сатрапій Персії (!): 17-ї Aθuga 'Асирія', 18-ї Arabaya 'Аравія', 19-ї Mudraya 'Єгипет', 20-ї Armina 'Вірменія', 21-ї Katpatuka 'Кападокія', 22-ї Sparda 'Лідія', 23-ї Yauna 'Йонія (Греція)', 25-ї Skudra 'Фракія', 30-ї Karka 'Карія', сусідньої Лікії – Лукія та ін. 15-17. Виявлені мовні й культурні факти, крім усього, співвіднесені з даними генетики, за якими 30-50% чоловіків в Україні належать до нововідкритих генетичних маркерів **У-заплого- групи R1a скіфського походження**, а ще 7% до **месопотамської групи J**, що далі підсилює перську складову теми [Тищенко 2012, 6].

Далі з топонімами від основ Передрій-/ Передерій- були зіставлені прізвища українців, росіян і хорватів Передрій, Передрієнко, Передерій, Передерієнко, Передерий, Predrijevac 18. Цим самим виявлено **існування в сучасному світі родових імен (прізвищ) з мовною традицією в тисячі років** – на тлі втрати за цей час етнічної пам'яті цілими народами. Далі з'ясувалося, що ці прізвища від основи Передрій- входять до ширшого кола прадавніх прізвищ знову від перських, у тому числі авестійських, реалій: Шкурупії, Шкарапути, Коцупії, Дроні, Дриги... 19. Вони говорять про те саме мовне середовище і про поширення у Наддніпрянщині **зороастризму**.

УКРАЇНЬСЬКА МОВНА АТЛАНТИДА

Немає мов, крім української, де збереглося б відоме виключно з Авести друге значення слова хата 'тимчасове місце зберігання тіл померлих' [Трубачев 2003, 42] – на Поділлі почувте: "Сусіди на хатках", тобто на кладовищі [див. Тищенко 2008, 71-72]. Наскільки це уявлення невіддільне від ментальності українців, видно з того, що й слово домовина споріднене з домом і домішкою. От тепер, по розгляді всіх скарбів археології, палеографії, антропоніміки й топоніміки, час надати гідне місце і для групи сепаратних українських словникових запозичень **саме з мови Авести** – дбати, тривати, бачити, патрити, раріг, ошатний, кат тощо [Трубачев 1967, 3–81]. Цю дивовижну іранську спадщину український

кий, тривалий, витривалість, катувати, катівня, катюга та ін. Але найголовніше, що кількість українських похідних (202) значно перевищує кількість польських (140) і білоруських похідних слів (127) [Тищенко 2006, 121-124; 2008, 65-69; 2012б, 54]. А це, всупереч О.Трубачову, вказує 1) на запозичення без посередників з давньоперської до словника предків українців, і 2) на довший час контактів з зороастризмом наших предків порівняно з предками поляків і білорусів. Не міг же, справді, український словник позичити з польського за два століття "прицільно" всі авестизми та ще й терміново розбудувати з них більше похідних, ніж поляки за 25 століть! Далі обстоювати таке чудо може політтехнолог, але не географ, мовознавець чи історик. Генетика (щоправда, для переконаних читачів теж "псевдонаука") виявила й окремих предків українців: вони таки існували, – детальний огляд див. [Тищенко 2012б].

Так за кожну приватизовану сусідами (або просто відібрану) ділянку мови й української історії доводиться боротися. Перефразуючи кельтського історика, українську історичну Атлантиду мусимо не піднімати з морського дна, а по крихах добувати з фундаментів сусідніх потужних культур, з якими ці крихти за віки спресувалися в конгломерат [пор. Мабиногон, 265].

АКТ ЕКУМЕНІЗМУ В ЗАРВАНИЦІ

Хибні гіпотези не витримують поглиблення студій. Наша, Богу дякувати, поки що витримує: вивчення від 2004 р. ознак зороастризму над Дніпром вивело спочатку на слід утікачів-габрів, а торік на топонімічний слід **зарванітів**. Це новий переконаливий часовий маркер – секта пізнього зороастризму (IV–VII ст.), присутність якої видно з топонімів: с. Зарваніця Льв, Тр, Зарванці Вн, Зарванка Вн, пот. Зарванець Чк, пот. Зарваній Чв, бол. Зарваніа Кв, с. Зарвинці Тр, Заровенка Жт, оз. Зариванки Кв, з аферезою _Орв'яніця Рв. В ареалі назв від основи Зарван- зауважено прізвища Дронь і Дрига (пор.

ЗА КОЖНУ ПРИВАТИЗОВАНУ СУСІДАМИ (АБО ПРОСТО ВІДІБРАНУ) ДІЛЯНКУ МОВИ Й УКРАЇНЬСЬКОЇ ІСТОРІЇ ДОВОДИТЬСЯ БОРОТИСЯ

словник ділить лише з білоруським і польським. Позанаукові пристрасі підігріто тим, що цієї групи авестизмів в інших слов'ян немає. Звідси спроба поставити їх під сумнів, пояснивши як "західний (!) імпорт", наприклад, ...від поляків. І навіть звинуватити ці слова, наче людей, у "обманливій самотності". А вся біда – у "неправильних предках" українців, яких, за панівним царсько-радянським уявленням, в добу Авести просто не могло існувати окремо від інших слов'ян. Сумніву у "правильності" окремих предків поляків при цьому не виникає.

У відповідь на це знайдено вагомі контраргументи. Системний підхід у зіставних студіях лексики передбачає розгляд не лише десятка базових лексем, а всіх похідних слів. Після аналізу масиву українських похідних виявилось, що за складом вони істотно відмінні як від польських, так і від білоруських: придбати, занедбати, занедбаний, дбайливий, недбайло; пробачити, вибачити, недобачати; трив-

19 Люди на прізвище Дронь (верхній ряд) і Дрига (середній ряд) – далекі нащадки зороастрійських вірних. Прототипи коренів їхніх прізвищ: авест. *draon* 'ритуальний хліб' і *drigu* 'праведний зороастрієць' [Бойс, 46]. Ятвяги звали дригами київських слов'ян (чи не звідси дреговичі – білоруською таки дрыгавічы). Пор. у топонімії України: Дриглів Жт, Дрижина Гребля Пл, Недригайлів См – на карті Боглана 1650 р. *Drīhālow*. Внизу сучасний парський маг, зороастрійські ритуальні предмети, рельєф мага ахаменідського часу з Персеполісу

авест. *draon* 'ритуальний хліб' і *drigu* 'побожний зороастрієць' – при тому, що ятвязька назва київських слов'ян була саме "дриги" [Гаучас 1988, легенда карти 1]). Виходить, збентежене слово пророка почули і в туран-

ському скифському середовищі, за визначенням ворожому ідеям добра й порядку. Безнадійно було б обстоювати цю тезу для слов'ян, але цілком реально – для іранського генетичного складника слов'ян,

яким і були туранці-скифи [Абаев 1990, 30, 40].

По габрах і зарванігах час розповісти про "баглаїв". У контекстах аланських епізодів римської історії нещодавно була зауважена низка топонімів ▶

✚20 Великодня відправа у Зарваниці Тр. Поклоніння волхвів. Фреска з Кападокії, XII ст. У V ст. "зороастрійська церква втратила контроль над вірними і поділилася на секти. Найбільшою була секта зарванітів. Вона включала видатних осіб Сасанідської держави і надовго її пережила. Разом з Митрою Зарван або Час опинився й на Заході і під ім'ям Хроносу посів верхній щабель у митраїстському пантеоні" [Dhalla, 330-332]. Навколо українських назв від основи ЗАРВАН- чимало інших ознак присутності персів і зороастризму. Серед недавніх здобутків – наявність прізвища Дронь у м. Монастириська Тр, усього за 18 км від Зарваниці. Таким чином, дуже ймовірно, що християнська святиня України Зарваниця стоїть на прадавньому і достойному культовому місці. Вшанувати Діву Марію ідуть вірні з усіх континентів, як колись прийшли до Віфлієму найперші прочани – зороастрійські волхви

Баглаї, Буглаї, Булаї, Білаї-вка, Біляї-вка, для частини яких вже діяла робоча етимологія з перс. rahlawī 'парфянський' (перський). Новим було те, що до тем "аланів у Римі (Саул, Гоар, Бабай-рик, Кандак, Аспар)" ці назви зібралися всі разом – що підкреслило раніше не помічену схожість з основою **Білаї-**. Перевірка всіх аланських контекстів додала пропущені члени цієї групи: оз. Боклаї (Баклажки) Зп, Белеї-в ІФ, Пиліяї ^Біло-піль! Хм, пот. Білів (1972: Ві'іw), р. Біліївка (Б'єлювка, Б'єлеговка) Хс. Структурна схожість основ "*b/p·(h)layi" і наголос більшості моделей пов'язують їх з rahlawī, – і розкривають можливу історію топоморфем Біл-/ Běl-/ Bial- з *b'ьl- як народного пристосування від rahl-, bahl-. Це безцінний ключ до розуміння назв з елементом **Біл-**: Білотин, Bēlotin, Bialocin, Beletines 'бій з парфянами (персами)', Білогородка 'Перське село', БілоКО-ПИТове См 'Перська Кападокія' (поруч р. Обеста 'Авеста!'), р. Білогощ См Шостка 'Перські гості' (поруч Дробишів, Узруй і Стахорщина!). Сюди ж і Більськ: виходить, люди знали про його перське минуле.

ПЕРЕД НАМИ ЖИВИЙ ПРОРИВ ІСТОРІЇ ДО МОВНОЇ СУЧАСНОСТІ, ПРИСУТНІСТЬ ДАВНЬОПЕРСЬКИХ СЛІВ І ПОНЯТЬ У ЖИВОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ

ного в історії України явища, як **спадкоємність сакральних функцій певної місцевості – в даному разі зороастрійсько-християнська** [Тищенко 2012а, 101–102]. Унікальним аналогом нашої Білобожниць Тр є Bělbožice Cz в Чехії (пор. і г. Bieleboh в Лужищині). Є всім похідних назви Біла Церква в Україні, Bela Cerkev Sln, Бела

Црква у Сербії, Македонії, Чорногорії. Це все 'перські храми вогнян' [Тищенко 2013]. Почата стежка неминуче наближає день, коли достойники зороастрійської церкви – з перського Язду і з індійського Момбе – по півтора-тисячолітній перерві будуть-таки запрошені на Великодню відправу до Зарваниці. Це має стати відновленням історичної справедливості і актом екуменізму.

Так ранньосередньовічне життя у Наддніпрянщині чимраз переконливіше постає у співіснуванні етнічних частин того дивовижного "конгломерату степових племен за участю слов'ян", вивченню якого присвятив життя О.Пріцак і якому важко знайти аналогі у світовій історії. Цей конгломерат опинився у полі тяжіння між двома велетнів – Риму й Сасанідської Персії – і після 376 р. складався з гунів, готів, гепідів, сарматів, аланів, греків, романізованих даків, аварів і ранніх слов'ян. Виглядає природним, що там знайшли свою нішу й секти пізніх зороастрійців, які ще не були габрами, утікачами з втраченої батьківщини. А значить, з кінцем сатрапії не

згасли духовні впливи персів і світло вогнів Авести. Паралелі Авести зі Святим письмом християн – окрема тема для вивчення, як і непояснені зі Святого письма пережитки вогнянських традицій (свічки, митра, фарбовані яйця на Великдень та ін.).

«МІЙ ЗАКОН ЇХ МІЦНО ТРИМАВ»

Як розуміти цей помічений і розглянутий разом з терплячим читачем слід на карті? Він є, – об'єктивний, безперечний, безсумнівний. Але що він означає? Хто ці назви дав? За якою ознакою, на якій підставі чи з якого приводу вони дані? Це можна лише припускати. Для нашої мети вистачає того, що вони Є. Очевидно, досить було скіфу повернутися живим з походу за Ксеркса чи проти Куроша – от і підстави назвати його хугір, а тоді й нащадків Шершнями чи Курошанами.

Не раз сака парадрій зникав з монарших списків, опинявся в кінці переліків, був замінений на "йонійців, які до моря й за морем" і просто на "тих, хто перед морем і за морем". Але знову і знову повертався до списків. Скоріше, його знову повертали. Це тема для окремого викладу.

В чому основний зміст віднайденого тепер періоду історії України? Речові, мовні й генетичні свідчення про персів у Наддніпрянщині системні й багатовекторні. З наведених вище численних фактів кілька перших груп – основні, а решта – додаткові ознаки **перебування Скіфії у Персії Ахаменідів** у 486/ 331 рр. до н.е. За перськими джерелами, Скіфія становила 24-у сатрапію Сака парадрія. Українські факти відповідають перським.

Скептики стриманіші, але виявлених ознак і їм досить для висновку про тривалі суспільні й культурні контакти Скіфії з Персією. Хоч так, хоч інак, завдяки збереженню в Україні продовженням ім'я сатрапії та інших перських реалій перед нами **живий про-рив історії до мовної сучасності**, звукова присутність давньоперських слів і

понять у живому мовленні українців.

Прикметною є стабільність геоісторичного простору України – спадкоємиці Скіфії: як і за часів Геродота, перетнувши всю Європу, Істр (Дунай) дотепер вливається в море "на краю Скіфії", а "якщо перейти річку Танаїд (теперішній Сіверський Донець), там уже не Скіфія" [Геродот, 4. 49, 21]. Розглянуті однотипні топонімічні ландшафти іранської тематики у різних кінцях сучасної України вказують на історичну єдність прадавнього населення від скіфського часу, а згадки на цьому ж просторі реалій доби трьох перських династій – на тяглість і духовну спадкоємність суспільного життя.

"Ну от, скаже читач, нас знову ошасливили новиною про входження предків до чергової імперії". Гаразд, залишаймося на позиціях історизму: хто увійшов до імперії? Скіфи, які виймали очі своїм рабам, пили кров ворогів, здирали з них шкіру (з нігтями) для сагайдаків, а з черепів робили чаші, поїдали (як тодішні індійці та ісседони) звареними стареньких батьків (оскільки вони старі), вбивали на царських похованнях юнаків і дівчат (оскільки вони молоді), вбивали одноплемінників – просто за переодягання у грецьке вбрання (оскільки вони не такі), по 40 днів возили трупи кожного свого родича по гостях до поховання [Геродот, 4. 2, 26, 64–66, 71–73, 76, 80]. Такими ж варварами були й сусіди скіфів фракійці, гелони («гелон, відкинувши (зняту людську) шкіру, служить у війську» (Клавдіан, 398 р.) [Алемань, 84]), і кримські таври, які приносили в жертву і тих, хто не потонув і врятувався з аварій кораблів, і всіх полонених греків [Геродот, 4. 94, 106, 103]. Для теперішніх міфологів, які придумують для себе закоханість у минуле без його пекельних сторін, наш сучасник сказав: "Оглядаючись назад, ми бачимо, загалом, тим більше негативного, чим віддаленіша перспектива", а тому "нам немає чим милуватися в первісності" [Поршнев, 50].

New Non Fiction Books from EU

м. Київ
вул. Лисенка, 3
тел.: (044) 235-88-54

www.book-ye.com.ua

І до якої ж імперії увійшли ці наші історично поясними у своєму варварстві предки? Вся історія – мука людей заради прогресу людства. Не становить винятку й історія Персії, поготів що перси створили найбільшу з античних імперій (більшу від Риму). Але порівняно зі своїми родичами скіфами – перси рідше бували варварами [Абаев 1990, 9-51]. Крім того, їхня імперія відрізнялася від інших пошуком моральної опори державотворення й суспільного життя в офіційній гуманній релігії, реформованій з традиційних вірувань іранців пророком Заратустрою (бл. 660–583 до н.е.) [Брос, 91].

Зороастризм скасував криваві жертви і проголосив свідомий вибір між добром і злом, чим спонукав кожную людину активно формувати власну долю. Ці його ідеї з очевидністю і сьогодні актуальні, не кажучи про давні часи. Зороастризму повною мірою стосується відоме визначення релігії: "Релігія стародавнього світу є загальна теорія цього світу, його енциклопедичний компендіум, його логіка в популярній формі, його духовний принцип честі (point d'honneur), його ентузіазм, його моральна санкція, його урочисте виконання, його всезагальна підстава для розради й виправдання. Релігія – то зітхання істоти, пригнобленої нещастям, вона є серцем безсердечного світу, душею бездушної епохи. Це опіум народу" [Магх, 378]. З цих рядків учня Гегеля, молодого К.Маркса, радянські ідеологи тиражували лише останнє речення, спочатку безсоромно скалічивши його приємником "для" аби виправдати репресії... Коли республіканська за устроєм Україна з виборним гетьманом увійшла до самодержавної Московії, це, за гегелівськими мірками світової історії, було соціальним регресом. Увійшовши до рабовласницької, але зороастрійської Персії, дика Скіфія отримала шанс стати менш дикою.

Неспростовним фактом є те, що людяні заповіді історично найранішої з "релігій

пророків" – про добрі думки, добре слово, добрі вчинки – знайшли розуміння в Ахаменідів і були свідомо проголошені ними як програма суспільного життя (чого і близько не було в Римі). У своєму духовному заповіті 486 р. до н.е. "каже Дарій цар: «З ласки Ахурамазди (Світлого Бога) я за вдачею друг праву, я не друг несправедного. Не бажаю я, щоб слабкому чинив зло сильний. Не бажаю, щоб і сильному чинив зло слабкий. Те, що праведне – ось моє бажання. Я не друг прихильнику неправди. Я не запальний. Те, що роблю я у гніві, тримаю я міцно під контролем силою свого мислення. Я надійно контролюю свої поривання. Того, хто співпрацює, того я поціную відповідно до його співпраці. Того, хто робить зло, того я караю від-

ІМПЕРІЯ ПЕРСІВ ВІДРІЗНЯЛАСЯ ВІД ІНШИХ ПОШУКОМ МОРАЛЬНОЇ ОПОРИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В ОФІЦІЙНІЙ ГУМАННІЙ РЕЛІГІЇ

повідно до вчиненого зла. Я не бажаю, щоб людина чинила зло. Але я не бажаю, щоб, вчинивши зло, вона unikла кари. Те, що людина каже проти людини, мене не переконує, якщо не відповідає настановам добра» [DNb, 8a, 8b, 8c, 8d (5-24)]. У тій імперії предкам таки було чого повчитися. Хоча б того, що, взявши їх у полон, перси не повиймали їм очей і не поздирали шкіру. На відміну від лулубеїв чи вавилонян, переможці йшли на прийом до царя разом з полоненими, залишивши при них зброю (адже родичі) і ведучи їх не за вухо чи ніздру, а за руку: так дотепер на рельєфах. Ну й оцінка Персії, дана Гегелем, скептиків до чогось зобов'язує.

По зведенні в систему накопиченого матеріалу про скіфсько-перські стосунки V–IV ст. до н.е. не годиться у підручнику далі покликатися на авторитет історика-іноземця, який не був ні су-

часником, ані експертом з питання. Слід хоча б надати слово цареві-призвідці походу на Дніпро. Те слово, що навечно закарбоване на скелі ще до народження Геродота. От воно:

"Каже Дарій цар: «З ласки Ахурамазди країнами оцими заволодів я поза Персією; **я у них царював; мені данину вони платили; що було сказано їм мною, робили вони те; мій закон їх міцно тримає:** Мідія, Елам, Парфія, Арія, Бактрія, Согдіана, Хорезм, Дрангіана, Арахозія, Сатагидія, Гандара, Індія, Саки хаумаварга, Саки тиграхауда, Вавилон, Асирія, Аравія, Єгипет, Вірменія, Кападокія, Лідія, Йонія, **Саки парадрая**, Скудра, Йонійці такабара, Лівія, Ефіопія, Маркія, Карія» [DNa, 2, 15-30]. "Каже Дарій цар: «З ласки Ахурамазди за один рік я все це зробив. Ти, хто колись читатимеш цей напис, повір йому, не вважай його вигадкою» [DNa, 4, 42-43].

Масштаб діянь тут самоочевидний і приписок не потребує. Про того, хто все це подужав здійснити, італійський дослідник Дж.Базелло сказав так: "Гадаю, він добре усвідомлював велич і свіжість своєї політичної побудови і знав, що пам'ять про неї її переживе" [Basello 2004, 1].

Навіть на основі теперішнього стану знань про імперію Ахаменідів наведені слова царя Дарія вже можна розгорнути у цілий параграф, як не розділ підручника історії України (крім сюжету політичної історії, тут і духовна спадкоємність, і тяглість населення, яке по сьогодні зберегло у мові й топонімії України ознаки контактів з "тими" персами, і обставини співіснування мозаїки етнічних і конфесійних груп, і досягнення сучасної генетики Y-гаплогруп, і, звичайно ж, критика й синтез джерел). Очевидно, що поставлена тут у новому світлі проблема входження Скіфії до Персії Ахаменідів – міждисциплінарна і варта дальших студій. Але безперечно й те, що відтепер усе викладене – повернуто з забуття частина історії України. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Абаев В.И. Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990. – 640 с.
- Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка: В 5 т. – М.- Ленинград, 1958-1995.
- Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. – М., 2003. – 608 с.
- АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973. – 816 с.
- Бахрах Б.С. Аланы на Западе. – М., 1993. – 192 с.
- Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М., 1988. – 304 с.
- Брос Ж. Духовные учителя. – М., 1998. – С. 91. (Розділ "Зороастр и маздеизм, ок. 660-583 до р.Х.")
- Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в Средневековье // Балто-славянские исследования. 1986. – М., 1988. – С. 195-215 і карти 1, 2 на вклейці.
- Гафуров А. Имя и история. – М., 1987. – 222 с.
- Гафуров Б.Г., Цибукидис Д.И. Александр Македонский и Восток. – М., 1980. – 456 с.
- Геродот. Історії в дев'яти книгах / Перекл. і коментар А. Білецького. – К., 1993. – 576 с.
- ДІУ – Давня історія України: У 2 кн. Укл. Толочко П.П. та ін. – К., 1994. – Кн. 1. – 240 с.
- Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Том 1. Литовский период. – Одесса, 1912. – 480 с.
- Латышев В.В. – Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе/ Собрал и издал В.В. Латышев. – Т. 1. Греческие писатели. – Вып. 1-3. – СПб., 1893-1900. – 946 с. + карта.
- Мабиногион. Легенды средневекового Уэльса. – М., 2002. – С. 265.
- Неверов О.Я. Иранские геммы // Иран в Эрмитаже. Формирование коллекций. Каталог выставки. – СПб, 2004.
- Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 3 т. – Т. III. – М., 1964. – 547 с.
- Поршнева Б.Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии. – М., 1974. – 488 с.
- СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979. – 784 с.
- СМГУ – Словник мікрогідронімів України. – К., 2004. – 448 с.
- Смолицкая Г.П. Гидронимия бассейна Оки. – М., 1976. – 404 с.
- Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скіфії. – К., 1988. – 224 с.
- Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини. – К., 1963. – 112 с.
- Тищенко К.М. Генетична апробація студій словникових контактів і топонімії України. – К., 2012. – 48 с.
- Тищенко К.М. Гени, мова, Україна// Український тиждень. № 16 (233). – К., 2012б. – С. 28–58.
- Тищенко К.М. Етномовна історія Прадавньої України. – К., 2008. – 480 с.
- Тищенко К.М. Забуті габри-вигнанці // Україна. Наука і культура. Вип. 35. – К., 2010. – С. 218-248.
- Тищенко К.М. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль, 2010. – 240 с.
- Тищенко К.М. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006. – 416 с.
- Тищенко К.М. Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти. – К., 2012а. – 120 с.
- Тищенко К.М. Пізній Рим і алани у топонімії Європи. Доповідь на Всеукраїнській науковій конференції за участю молодих учених 11.04.2013 р. Програма. – К., 2013. – С. 5.
- Тищенко К.М. Халіфат і сівера: топонімічний слід в Україні. – К., 2011. – 496 с.
- Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968. – 290 с.
- Трубачев О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений// Этимология 1965. – М., 1967. – С. 3-81.
- Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М., 2003. – 489 с.
- A2Pa – Artaxerxes II, Persepolis. Trilingual, labeling the throne-bearers of the south tomb.
- Basello G.P. Elam between Assyrology and Iranian Studies// Melammu: Symposia IV/ A. Panaino, A. Piras eds. Milano 2004. – P. 1–22.
- Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots: En 4 vols. – P., 1968–1980. – 1368 с.
- Dandamaev M. Darius I// in Encyclopaedia Iranica.
- Dandamaev M. Cambyses II// in Encyclopaedia Iranica.
- Dandamaev M. Medes// in Encyclopaedia Iranica.
- Dhalla M.N. History of Zoroastrianism. – 1938. E-version.
- DNa – Darius, Naqsh-i-Rustam, A.
- DNb – Darius, Naqsh-i-Rustam, B.
- DN I-XXIX – Darius, Naqsh-i Rustam, Minor inscriptions.
- Hrvatska. Slovenia. Bosnia i Hercegovina. – Ostfilden: Marco Polo, [2010]. – 88 + 16 с.
- <http://fr.wikipedia/Maslama>
- http://it.wikipedia.org/wiki/Satrapie_achemenidi
- http://ua.wikipedia/Скіфи/Скіфо-македонські_відносини
- <http://www.iranica.com/articles/darius-iii>
- Lendering J. An Inscription of Darius the Great from Rumania// livius.org, 2004.
- Lendering J. Cambyses II// livius.org, 2004.
- Lendering J. Thracian// livius.org, 2004.
- Marx K. Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung // Marx K., Engels F. Werke. B.1. – Berlin, 1956. – S. 378-391; пор. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 1. – С. 414.
- Robert – Le petit Robert. Dictionnaire universel des noms propres. – Paris, 1988. – 1956 p.
- SGP – Słownik grecko-polski / Pod red. Z. Abramowiczówny: W 4 t. – Warszawa, 1958–1962.
- Shahbazi, Shapur. Darius I the Great // Encyclopedia Iranica, 7. – New York: Columbia University, 1996.
- Skjærvø P.O. An Introduction to Old Persian. – 2nd version. 2002. – 187 с.
- Tyshchenko K. The Alanian Place Names Stratum in Croatia? // Međunarodni znanstveni interdisciplinarni simpozij "Hrvatska folklorna i etnografska baština u svjetlu dubrovačke, svjetske i turističke sadašnjosti (2. FEB)" Knjiga sažetaka / Urednica: M.Muhoberac. – Dubrovnik, 2012b. – S. 158.